

הגדרת עדות כמצוה או כחייב⁸³*

המקורות לחיוב להעיד ולצאת ידי שמים בכובש עדותו

כתב הרמב"ם בראש הלכות עדות (פרק א' הלכה א'):

העד מצווה להעיד בבי"ד בכל עדות שיודע, בין בעדות שיחייב בה את חברו, בין בעדות שיזכהו בו. והוא שיתבענו להעיד כדיני ממונות, שנאמר: "והוא עד או ראה או ידע אם לא יגיד ונשא עונו".

וכן הוא בשו"ע (חו"מ ריש סי' כ"ח), שהחייב הוא: "אם יתבענו שיעיד לו". ובשו"ע הוסיף עוד:

ואם כבש עדותו, פטור מדיני אדם וחייב כדיני שמים.

ומקור הדברים בב"ק (נ"ו ע"א).

על כך שעצם החיוב הוא רק ע"י תביעה, כתב הכסף משנה (שם) שהוא נלמד ממה דאמרינן בפ"ד דשבועות (ל"ב ע"א) שאינו חייב אלא אם כן שמע מפי התובע. והיינו, לעניין חיוב קרבן שבועה, וכלשון הכתוב: "ושמעו קול אלה".

ובשער המשפט (שם סק"ב) תמה: דעד כאן לא אמרו שם אלא לעניין חיוב קרבן שבועה, אבל עצם החיוב להעיד הוא ממה שלמדו בספרא ממה שכתוב: "לא תעמוד על דם רעך", שמתחסם גם לעניין ממון, כמו שכתב הרמב"ם בספר המצוות (מצוה רצ"ז)! וכן הוא בחינוך (מצוה רל"ז), דדריש בספרא (קדושים, על פרק י"ט פסוק ט"ז):

מנין שאם אתה יודע לו עדות שאין אתה רשאי לשתוק? תלמוד לומר: "לא תעמוד על דם רעך".

ומריבוי זה משמע, שבכל אופן שיכול להציל ממון חברו אפילו אם אין חברו יודע שיש לו עדות חייב להצילו.

עוד הביא בשער המשפט (שם) מתשובות הרא"ש (סי' צ"ט ו') תשובה לבנו ר' יחיאל, שאם יודע שבי"ד טעו בדבר משנה והמפסיד אינו יודע ומקבל עליו את הדין דחייב להגיד לו מדין השבת אבידה.

בעניין כובש עדותו דחייב לשלם כדיני שמים, אמרו בגמרא (ב"ק שם):

אי בשני עדים פשיטא דקרא כתב אם לא יגיד וכו' אלא בעד אחד.

ובתוספות (שם ד"ה פשיטא) וכן ברשב"א (ד"ה אי) תמהו: דהרי, קרא כי כתיב "ונשא עונו", היינו בשנשבע לשקר שאינו יודע מהעדות! ודווקא בכה"ג הו"ל לחייב, אבל אם לא נשבע מניין שחייב

⁸³ * תת הכותרות ניתנו על ידי הרב ישראל שריר שליט"א. תודה לרב על מאמרו של חמיו הרב ישראלי זצ"ל.

אף בדיני שמיים? ותירץ הרשב"א: דמדיש רשות וכוז לתובע להשביע העד, מה שלא מצינו בשום מקום, מוכח דחייבים להעיד⁸⁴.

והנה, הא דחייב בדיני שמים, היינו: בתשלום מה שנגרם לו, הוא מדין גרמא בנזקין. וזה ודאי לא מן הכתוב למדים, דגרמא בנזקין הוא איסור דרבנן. כן נתבאר בב"ב (דף כ"ב ע"ב), דדאיק לה ממתניתין שם. אלא, שמזה שיש כאן תביעה עליו המחייבתו להעיד, יוצא שכשכובש עדותו אינו ממלא חיובו ויש עליו דין גרמא. וכשם שכתוצאה מחיוב זה שהתורה מחייבתו להעיד יש לתובע כוח להשביעו, כן יוצא מחיוב זה דהוי גרמא ומחויב לשלם כדי לצאת ידי שמים.

בין מצוה לחיוב

והנה, חזינו דכל הדיוק שיש בזה דין גרמא שמענו רק מהאי קרא. ולכאורה, היה מקום לחייבו מכוח מצות השבת אבידה, וכמובא לעיל מתשובות הרא"ש!

אלא, שהדבר פשוט דחיוב השבת אבידה הוא מצוה. ואמנם, אם רואה אבידה ואינו משיבה עובר בל"ת ד"לא תוכל להתעלם". אך, זו אינה תביעה מכוח בעל האבידה אלא חיוב כלפי שמיא. ואילו, כלפי חבירו אין זה אלא מדין גמילות חסד, שאין על זה מקום לתביעה. ועל כן, לא שייך על זה דין גרמא לחייב תשלום ולו רק בדיני שמים. ורק מכוח הכתוב שלמדנו שיכול התובע להשביעו, שמזה למדים שיש לו תביעה כלפי העד, רק מזה נובע חיוב הגרמא. על כן, לא מייתי מקרא ד"לא תוכל להתעלם", דמשם לא שמענו שיש לבעל האבידה תביעה עליו. ורק מקרא זה (ד"והוא עד") למדנו כן.

ונראה, דמאחר דכל עיקר שיש חיוב כלפי התובע לבא להעיד הוא רק ממה שכתוב בעניין שבועת העדות, ונלמד בירושלמי שמוכא ברמב"ן (שבועות ל"ה ע"א) ובאידיך ראשונים בפ"ד דשבועות, דאפילו בעד אחד שאמרו לו שמקובל עליהם כשנים אין דין שבועת העדות, אם כן, כל כהאי גוונא אין עליו אפילו חיוב כלפי התובע. וזה לא מצינו אלא במי שהוא עד מן התורה. מה שאין כן זה, שאין כל עיקר כוחו לחייב עפ"י עדות אלא מכוח מה שהנתבע התחייב לקבל ולעשות כפי שאומר, לכן לא יהיה חייב גם בדיני שמים. אכן, ודאי דכל כהאי גוונא מצוה קיימא עליו להעיד, וכמו שכתב הרא"ש, שזהו מדין השבת אבידה. וכן הדין בכל קרוב ופסול שקבלוהו עליהם. ונראה, שזהו שנדרש בספרי שהובא ברמב"ם ובחינוך מן הכתוב: "לא תעמוד על דם רעך", דמזה דרשין גם למיטרה ואגורי (סנהדרין ע"ג ע"א ורש"י שם). היינו, דמסברא היה מקום לומר שאינו חייב כל כהאי גוונא לעמוד בדיני ודייני ולהיחקר בדרישה וחקירה כדן, ואף יתכן שעל ידי זה הנתבע ירגז עליו וכיו"ב, ומקרא זה למדנו דגם זה בכלל חיוב.

ונראה דמכוח הכתוב "לא תעמד על דם רעך" נלמד חיוב להעיד בכל סוגי תביעות, ובכל גווני דעותו

⁸⁴ בתוספות כתבו, דהכי מתפרש הכתוב: "ושמעה קול אלה", בדבר שגם בלי שבועה "אם לא יגיד וכו'". והרשב"א שאל על זה: דמנא לן דקרא הכי מתפרש? ולע"ד גם התוספות כוונו להא דהרשב"א, שמכוח סברתו יש להבין שזהו פירוש הכתוב.

מועילה. היינו, גם בתובע להעידו שהוא כהן ולוי, וכן כשקרוב ופסול בגוונא שקבלוהו עליהם. אך, כל זה הוא רק מחיוב דמצוה כמו בהשבת אבידה, אבל חיוב כלפי חבריו אין כאן.

ונראה, דהכרח יש בדבר. שהרי, פשוט דקרא ד"לא תעמד על דם רעך" אין לו שום הגבלה וסייג שהוא רק בראוי לעדות, ואף לא שזה רק בדבר שבממון, כי בכלל "לא תעמוד" וכו' הכל בכלל. אכן, התנאי שיהיה בזה הפסד ממוני הוא מאידך קרא ד"אם לא יגיד ונשא עונו", והוא דין אחר. ומ"מ, לא מצאנו חיוב דיני שמים בתשלום רק בגוונא שהוא עד. ועל כרחך שהוא כנ"ל.

אכן, לפנינו חידוש גדול במושג התביעה: שיש ורק שע"י תביעה מתחדש החיוב. שהרי, כאמור, מן הכתוב הדין על התובע אנו שומעים שרק בכהאי גוונא יש בו דין גרמא, ולא בעצם העובדא של כובש עדותו.

יוצא, לפי זה, ששני מקורות יש להגדת עדות בבית דין, ושני ענינים שונים הם. ומתורצת קושית שער המשפט. דכיון דהא דיש חיוב להעיד למדנו רק ממה שנאמר בשבועת העדות, ושם הרי זה ע"י תביעה, דאילו נשבע מבלי תביעה אין בו חיוב, למדנו דרק ע"י שתובע להעיד מתחדש עליו חיוב ההגדה מגדר התביעה. ואילו, כשאין תובעו להעיד, אמנם, יש עליו מצוה להעיד מדין השבת אבידה. אבל, חיוב אין מתחדש עליו רק כשיש תובע⁸⁵.

השמטת הרמב"ם

והנה, אמרינן בשבועות (ל"ב ע"ב) דעד אחד בעדות אשה יש והוא פטור מקרבן שבועה, כגון שאמר לה ולא אמר לבי"ד, ואילו כשתובעתו שיעיד בבית דין סירב ואמר שאינו יודע. והוא פטור משום שהיא בעצמה יכלה להגיד שמת והיתה נאמנת. והרמב"ם השמיט, ותמה בלחם משנה (הלכות שבועות י"א א) אמאי.

עוד מתבאר מסוגיית הגמרא דפ"ד הנ"ל (שם, ל"ב ע"א), דתנאי הוא בקרבן שבועה שהתביעה תהיה תביעת ממון. וזה, עפ"י דרכי לימוד שונים, כמבואר בסוגיא. ויש לעיין: האם זהו מפני שעל ידי זה שנמנע מלהעיד נגרם לו נזק, או שאין זה אלא מבחינת תנאי של סוג התביעה (שהיא ממונית)? וכפי שיבואר.

והנראה בזה: דהנה, להלן שם (שבועות ל"ב ע"ב-ל"ג ע"א) בהא דאמרינן במשנה, דאם היו שתי כיתי עדים דשתי הכיתות חייבות בקרבן שבועה. ובגמרא מקשי: אמאי ראשונה חייבת? והא, אכתי הכת השניה קיימת! ומתרץ: דמירי שהכת השניה היתה פסולה לעדות מחמת קורבה בנשותיהם, אלא

⁸⁵ ונראה דבהנ"ל יוסבר לנו ענין "לפנים משורת הדין", דאמרינן דחרב הבית השני על שהעמידו דבריהם על דבר תורה ולא דנו לפנים משורת הדין (ב"מ ל' ע"ב). דלכאורה, לא מובן: הרי, עצם ההגדרה של לפנים משורת הדין היינו שאין זה דין מחייב, לכאורה. ואם כן, איך שייך עבור זה לחייב עונש גדול כזה? אכן, להנ"ל אין פירושו שחיובו קטן יותר משורת הדין במובן דכלפי שמיא, ויותר מדויק אולי יהיה דכלפי שלימות האדם עצמו ככוח הריסון העצמי והתגברות על יצרו יש כאן חיוב ממשי בלפנים משורת הדין, אלא אין כאן תביעה שחבירו יכול לתבוע, כי החיוב אינו כלפיו כי הוא אינו יכול לבא בטענה עליו. אולם, כלפי עצמו זוהי טענה חזקה ורבת תוקף.

שהיו גוססות. ואעפ"י שרוב גוססים למיתה, קמ"ל. ופירש"י והתוספות: דקמ"ל כאן דכל זמן שהן חיות, הרי הן כחי לכל דבר.

ונראה, דתליא בהא: דמכיון דבכל דוכתא אזלינן בתר רובא, א"כ מבחינת הפסד הממון שנגרם ע"י כת הראשונה שאמרו: 'לא יודעים', יש להניח שלא יהא הפסד. שהרי, לאחר שהנשים תמותנה יוכלו להעיד. ומ"מ, אמרינן דכת ראשונה חייבת בקרבן שבועה. שמע מינה, דהקובע אינו עניין ההפסד, אלא העיקר שיש בעדות משום עדות ממון.

ועל פי זה, גם באמר לה שמת בעלה ולא אמר לבית דין, דכתבנו לעיל שפטור, אם אמנם נאמר שאין כאן הפסד ממוני (של הכתובה), שהרי יכולה לומר בגדר עד מפי עד ומקבלים דבריה להתירה להנשא, מכל מקום, כשהעד האחד כופר כשתבעתו להעיד הרי זה כובש עדותו בעניין ממון, והוא ליה לחייב. דרך בשתי כיתות עדים, שעל כל כת יש אותו חיוב, בזה הוא דהקשו: דאכתי כת שניה קיימת! דכנ"ל, אין זה מצד דעל ידי זה אין הפסד. דהרי, גם בכת שניה שנשותיהם גוססות שייך נמי שאין לו הפסד! אלא, מפני שברגע זה יש רק כת זו שיכולה להעיד. א"כ, הא דבשתי כיתי עדים לא מחייבים הכת הראשונה, צריך לומר דכל כהאי גוונא אין חיוב כלל על כל כת להעיד⁸⁶, ורק אחר שכת אחת מסתלקת אז חל חיוב על כת אחרת. אם כן, בהא דעדות אשה, דאם האשה תעיד כעד מפי עד, אך, עליה הרי אין תורת עד, ובזה הרי זה דומה לאם יש כת עדים ועוד יש עד אחד או שניים שבעלי הדין קבלו על עצמם עדותם, דזה ודאי אינו פוטר הכת הכשרה מלהעיד.

אם כן, מה שאמרו שבכהאי גוונא אין העד חייב שבועת העדות מפני שיכולה עצמה להעיד ותהא נאמנת, זה אין בו כדי לפטור רק אי נימא דהנימוק הוא מצד הפסד הממון שבא ע"י ההמנעות, דבכהאי גוונא הפסד ממון אין כאן. אבל, מאחר שמהסיוס של הסוגיא באוקימתא דרבינא שמעינן שלא ההפסד הוא הקובע, דין זה אינו. ואתי שפיר השמטת הרמב"ם.

אכן, אכתי קשה: דהסוגיות (דשתי כיתי עדים, ואמר לה ולא אמר בבית דין) סותרות זו את זו. והנראה, דהנה, הירושלמי (פ"ד ה"ג) דייק מהמשנה כדעה האומרת בעשרה עדים שכפרו כולם זה אחר זה דהראשון חייב וכולם פטורים, כי עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה. והראיה מהמשנה היא, מדלא נקטה ארבעה עדים, אלא שתי כיתות עדים. דבארבעה עדים לא היו האחרים חייבים. ואי מתני' מיירי בהיו קרובים, וכנ"ל, הרי לא מצי למימר דבארבעה היו אחרים פטורים! שהרי, היו פסולים באותה שעה! וצריך לומר, דהירושלמי לא סבר כבבלי. ולא ראה בקושיית הבבלי שהכת הראשונה אמורה להיות פטורה מצד שהיה מי שיעיד קושיא, דסבירא ליה דהיכא דיש כמה וכמה עדים ולכל שנים יש חיוב, והדבר תלוי בהפסד הממון, בכהאי גוונא שגם הכת השניה כפרה אגלאי מילתא למפרע שהראשונים בכפירתם ג"כ הפסידוהו ממון. ולפי זה, אתי שפיר האי דינא דרב פפא דאם אמר לדידה ולא אמר לבית דין אינו חייב בקרבן שבועה, כיון שלא הפסידה בהמנעותו. אך, ההלכה היא כסוגיא דכאן דאסיק לה רבינא. ואתי שפיר פסק הרמב"ם.

⁸⁶ ובדומה לזה, נראה, אם שנים ראו אבידה דאם האחד עזוב ואינו מטפל בה אינו עובר כי אכתי יש אחר, והוא הדין בזה דאיכא כת אחרת.

ובטעמא דמילתא נראה, דבכל עניין ממוני הרי יש בעדות לא רק הצלת התובע מהפסד, כי גם החזקת והוצאת ממון ממי שמחזיק בשאינו שלו. ומכוח זה הוא שחל חיוב העדות, ולא רק מהדאגה שלא יפסיד הממון. וזהו תפקיד וחיוב המוטל על כל איש ישראל, ומכוח זה הוא דיכול הוא להשביעם. על כן, רק בתביעת ממון יש את הדין: "אם לא יגיד ונשא עונו", ולא בסתם הפסד ממון.

ונראה, דהתנאי: 'והוא שיתבענו להעיד', הוא משום שבעניני תביעת ממון יש תובע ויש נתבע. וההרגשה של התובע היא לא רק מצד ההפסד שיש לו, אלא גם מפני דבכהאי גוונא זה כרוך עם הרגשת כעס על הנתבע שמעכב ממנו שלא כדין. וזהו אולי המסוכן ביותר, כמו שמסבירים התוספות (פסחים ק"ג ב' ד"ה שראה) בעניין שונא לטעון, דמצוה כדי לכופ את יצרו. וזה מצד חשש שנאת חנם, שיכולה להתפתח אם לא ירסנוה בעוד מועד. על כן, זה שייך רק בשתובעו להעיד. דאם אינו תובעו, אמנם, הפסד יש כאן ובאמת מהאי טעמא עליו להעיד. אך, זהו רק מגדר השבת אבידה. אבל, כשתובעו הופך הדבר להיות חיוב, וכן"ל.

דברי מחשבה

המושג: 'עדות מחייבת', קיים גם בתור אחד התפקידים של עם ישראל: "אתם עדי" (ישעי' מ"ד ח). יש עדות פסיבית: "השמים מספרים..." אף עצם קיום ישראל מספר, גם בדרך "והיה אם שמוע", גם בדרך "השמרו לכם". מושבע ועומד מבלי אפשרות אחרת. אך, הנתבעות היא להשמיע העדות ברמה. אך, יש גם עדות שנתבעים אנחנו לה: "אל תפחדו ואל תרהו" (שם).

יתכן שישנה רתיעה: אברהם מעבר אחד וכו'. אולם, מה שמשמיעים בקול יותר גדול, וכוונת הדברים אינה בצעקות והכרזות וכו', אלא כנאמר: "בקול דממה דקה", השמעה ע"י מימוש חוקי אלקים, ע"י קידוש ש"ש. וזהו התפקיד שהיה מוטל גם בגלות. אך, יותר מזה על האומה החוזרת למקורה, להיזהר מחילול השם ולהרבות בקידוש ש"ש.

"ראה למדתי אתכם", ראיית הנשמע⁸⁷. "כי היא חכמתכם", המחשבה כי טשטוש המיוחד תקנה לנו מקום, היא טעות.

⁸⁷ הערת המגיה: כיצד קשור עניין רואים את הקולות לעניין שהוזכר קודם? שאלתי את הרב ארנרייך, וענה לי כך: יש קושיא בפסוק זה, שהיה צריך לכתוב: "שמעו, למדתי אתכם!" שהרי, אינו בא להראות לעם ישראל שום דבר אלא להשמיעם חוקי האלוקים. והתשובה היא, שבא הפסוק לומר שאנו מבקשים להתעלות מדרגה של שמיעה לדרגה של ראייה. העדות היא נחשבת שמיעה, וכמאמרם: "לא תהא שמיעה גדולה מראיה" (ר"ה כה, ב). ומצאנו שיש תהליך רצוי של מעבר משמיעה ראשונית לראיה, ואח"כ לשמיעה במדרגה גבוהה בפסוק בתהלים (מה, יא): "שמעי בת וראי והטי אזנך". שכן, הדרך הנכונה היא קודם כל לקבל את דברי ד' אף בלא הבנתם. כעין "נעשה ונשמע" (שמות כד, ז). ואח"כ להבין אותם. וזה נמשל לראיה במקום שנזכרת השמיעה, כי השמיעה היא לפעמים במובן של ציות בלבד, והבנת המוח היא יותר עמומה בשמיעה מאשר בראיה. וצריך לסיים בשמיעה, כי אין לחשוב שדברי אלוקים הובנו עד סוף דעתו. שהרי, אין שכל האדם מגיע עד סוף דעתו של האלוקים.